

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124
2014.12.31.

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

Tartalom

Bevezetés	3
A bipolaritástól az unipolaritásig; avagy a geoökonómia alapjai.....	4
Az USA világpolitikai szerepfelfogása és annak gyakorlati leképeződése 1990 után	5
Létezett-e valaha a vegytiszta unipolaritás?.....	8
Az unipolaritástól a multipolaritásig	10
Az amerikai geopolitikai gondolkodás változásának sarokköve: 2001. szeptember 11.....	11
A válságkezelés republikánus módja	11
Az Egyesült Államok és a Közel-Kelet változó viszonya	13
A 2008-as gazdasági válság hatása az USA külpolitikájára	15
Az Egyesült Államok geopolitikai szerepe 2009-től napjainkig	15
Az Obama adminisztráció külpolitikai prioritásai	15
Barack Obama külpolitikájának gyakorlati leképeződése és eredményei.....	17
Az második Obama elnökség fókuszának változása: belpolitikától a külpolitika irányába.....	19
Az Egyesült Államok geopolitikai környezete napjainkban	22
Konklúzió.....	24

Bevezetés

Tanulmányomban egyrészt azt igyekszem vizsgálni, hogy a kétpólusú világrend megszűnte után hogyan határozza meg önnön identitását és saját szerepét a globális térben az Amerikai Egyesült Államok. A kialakult szerepfelfogás és annak gyakorlati leképeződése a külpolitikai aktusok szerkezete, célja, összehatása hogyan változik a negyedszázad során. Ezek a változások – összefüggésben a változó geopolitikai és geoökonómiai tér organikus fejlődésével – vajon eleve a rendszerbe kódoltak-e, vagy kizárólag az egyes politikai szereplők, elnöki adminisztrációk aktusaitól.

Vizsgálat tárgyává teszem, hogy miként viszonyulnak a változó geopolitikai és geoökonómiai környezethez az egyes elnöki adminisztrációk, van-e e téren különbség republikánus és demokrata kormányzatok között. Azt kívánom felvázolni, hogy az elmúlt huszonöt év amerikai külpolitikája, nemzetközi szerepvállalása milyen irányokat követett, mennyire bizonyult hatékonynak és milyen gyakorlati eredményeket ért el.

Az értekezésben igyekszem továbbá igazolni azt a feltevést, miszerint a vizsgált időszakban nem csupán az erőpolaritás alakult folyamatosan, hanem magukat a pólusokat is egészen más szempontok határozzák meg, nagy eséllyel ezzel végképp megpecsételve az Egyesült Államok nemzetközi politikában elfoglalt szerepét. Az ortodox, erősen kormányzatfüggő erőpolitika struktúraalkotó szerepét napjainkra árnyalja, sőt jelentőségét tekintve meg is haladja az államok felett működő, határoktól független, multinacionális térben létező gazdasági szint, annak is a stratégiai iparágakat magába foglaló szektora. Ez a nemzetközi politika működési elvét meghatározó szerkezeti átalakulás mintaszerűen jelenik meg az Amerikai Egyesült Államok külpolitikai történetében a szuperhatalmi státusz elérésétől egészen napjainkig. A második világháborút követő szovjet-amerikai szembenállás egy viszonylag könnyen értelmezhető erőpolitikai küzdelemként leírható. A két tömb és annak kormányzati szintje létrehozta a rendszer egészét alkotó tükörszervezeteit, haladásuk irányát pedig az szabta meg, hogy az adott tárgykörben a másik fél merre indult, és meddig jutott részben a vezetők különösebb személyes jelentősége nélkül, az ideológiák által determinált keretek között. A szocialista tömb és a liberális-demokrata ellenpólus szembenállása lépésről

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

lépésre teljesedett ki, mind katonapolitikai szempontból, mind pedig a technológiai, illetve gazdasági fejlődés szempontjából. A bipoláris világ megszűntével egy az addigi ortodox geopolitikai koncepción alapuló világrendet egy egy-főszereplős, mégis rendkívül bonyolult világpolitikai rendszer váltott fel, melynek összetettségét a kormányzatok alatti és feletti szint növekvő jelentősége adja.

A tanulmány tárgyát nem csupán azért képezi hangsúlyosan az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása, mert ő marad az egypólusú struktúra meghatározó hatalma, és mint ilyen, az ő külpolitikai eszköztára vetül ki, mint geopolitikai módszertan a következő negyedszázadban az egész világra, hanem mert ez az, ami rámutat napjaink politikai eseményeinek háttérében álló korszakváltó tényezőkre. **A 2001. szeptember 11-e után érezhetően meginduló súlypont áthelyeződés finomhangolásnak tűnhet bár, de mint azt jelen tanulmány többek közt igazolni hivatott valójában az Amerikai Egyesült Államok hegemon hatalmának leszállóágát jelzi, azt, hogy a vegytiszta geoökonómia, ill. az 'attraction hatás', mint a világpolitika rendező elve elveszti kiemelt jelentőségét fő képviselőjének gyengülése révén.** Ahogyan viszonylagos sablonos leegyszerűsítés révén távolodunk a napi politikai aktusok értékelése által nyert alább bizonyítandó feltevéstől, miszerint a geoökonómia túlhaladott, úgy diszciplináris mélységben egyre inkább letisztult egyszerűséggel megviláglik, hogy **maga a geoökonómia természeténél fogva nem lehet egyenlő a geopolitikával, legfeljebb feltételezve, de meg nem engedve átmenetileg lehet strukturálója az organikusan változó, az emberiség társadalmi szerveződéseinek interakcióitól fogva létező geopolitikának.**ⁱ

A bipolaritástól az unipolaritásig; avagy a geoökonómia alapjai

Az 1988 és 1991 közötti időszakban a bipoláris világrend a lehető legszerencsésebb végkimeneteléhez ért. Nem a fegyverkezési verseny, vagy a társadalmi berendezkedés közti eltérések ütköztetése döntött, hanem a Szovjetunió, mint a rendszer meghatározó fele az Euro-atlanti térséggel szemben egyszerűen kimerült, elsősorban gazdasági és pénzügyi téren, ennek következtében a lehető legbékésebb forgatókönyv szerint széthullott.ⁱⁱ

A Szovjetunió gazdasági okokból történő megsemmisülése a geoökonómia kezdeti szakaszának egy briliáns megcsillanása. Az USA a Csillagháborús terv megvalósításába és a

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

kutatás-fejlesztés szektorba olyan addig soha nem látott léptékű összegeket fektetett, melyek a Szovjetunió rogyadozó gazdaságát végképp ellehetetlenítették volna. Így a gazdasági kimerülés áttételesen a politikai ideológiák vezérelte – és katonai erő megtartotta – egységes Szovjetuniót és érdekszféráját gyakorlatilag megsemmisítette. A modern történelemben először fordult elő, hogy egy komolyan háborúval fenyegető konfliktust gyakorlatilag véráldozat nélkül, tisztán vagyon által képesek voltak eldönteni.ⁱⁱⁱ

Ennek a szerencsés forgatókönyvnek hála mind az Egyesült Államok, mint pedig a nyugati liberális demokráciák – és „harmadik utas” szerveződések vérvesszeség nélkül juthattak a huszadik század utolsó évtizedét meghatározó unipoláris világrendhez, melyben az USA lett az egyetlen szuperhatalom.

Az USA világpolitikai szerepfelfogása és annak gyakorlati leképeződése 1990 után

A Szovjetunió összeomlásának időszakában az Egyesült Államok republikánus vezetésű, George H. W. Bush elnök reageni alapokon politizáló adminisztrációja volt hivatalban. Az ő nevéhez köthető az a geostratégiai koncepció, melyet az Egyesült Államok alapvetően az azóta eltelt időben is követ legyen szó akár republikánus, akár demokrata elnöki adminisztrációról. Ennek egyik lényegi eleme a **demokráciaexport**, a liberális demokrácia ideológiájának terjesztése, mint a társadalmi és gazdasági értelemben vett jólét és szabadság elérésének egyetlen üdvös útja karöltve a **diktatórikus rezsimek és a terrorizmus elleni elkötelezettséggel**. Ennek alapjául szolgál a *manifest destiny (MD)* évszázados eszméje, melynek értelmében az Egyesült Államok Istentől eredezteti küldetéstudatát, mely a demokratikus eszmék minél szélesebb körű terjesztésében testesül meg.

A geostratégiai koncepció a demokráciaexport, a diktatórikus rezsimek elleni küzdelem és a terrorizmus elleni harc szentháromsága maga a cél, melyhez a huszadik század utolsó évtizedében az eszközt vegytisztán a geoökonómia gyakorlata adja. Ennek tökéletes leképeződése a Bill Clinton demokrata párti elnök nevével fémjelzett doktrína, miszerint minden politikai célt gazdasági úton elérni a legegyszerűbb. Az amerikai külügy ebben az időszakban ehhez a tételhez szigorúan tartja is magát. Alapjában véve itt egyfajta burkolt külpolitikai akciótervről beszélhetünk. Burkolt, hiszen akkoriban az Egyesült Államok közvéleménye, konkrétabban a választópolgárok közössége nem érdeklődött a külpolitika

íránt. Az átlag amerikai tudatában volt annak, hogy jól él, mi több folyamatosan egyre jobban, a gazdaság pedig minden tekintetben a várakozásokon felül teljesített. A Dow Jones ipari átlagindex ebben az időszakban átlépte a lélektani tízezer pontos határt, a tőzsde szárnyalt. A kutatás-fejlesztés szektorban, azon belül is az információs technológia, illetve biokémia területén óriási előrelépés történt. Ennek egyik legnyilvánvalóbb jele a NASDAQ tőzsde működése, mely leginkább az említett területeken tevékenykedő vállalatok papírjaival kereskedik. A klasszikus külpolitikai aktusok tulajdonképpen kimerültek *ad hoc* döntések ritka egymásutánjában, mégpedig kizárólag olyan témák esetében, melyek valamely okból megütötték a közvélemény ingerküszöbét (Kissinger, 2005.). Ennek jó példái a balkáni háborúba történő beavatkozás, illetve a palesztin-izraeli békefolyamatban történő aktív részvétel. Ez a viszonylag nyugalmasnak mondható évtized, illetve annak amerikai szemszögből tekintett külpolitikai stratégiája, és időszakos eredményei egybe csengenek a hidegháború végén publikált Brzezinski féle elképzeléssel, miszerint az Egyesült Államoknak saját hegemon hatalma utáni létére kell berendezkednie a nyugalmas időszakban, saját államszerveződési és gazdaságirányítási elveinek mintájára berendezkedő államok partnerségi viszonyát kell keresnie, ezzel biztosítva az óhatatlanul bekövetkező hegemon státusz megszűnte utáni nemzetközi felelősségmegosztást (Brzezinski, 1997).

A külpolitikai koncepció és annak prioritásai, nevezetesen a demokrácia terjesztésének elsősége szemmel láthatóan nem új keletű, komolyan épít azokra az idealisztikus víziókra, melyek az első világháború után érhetők tetten az amerikai külpolitikában, annak mintegy beteljesedését láttatva az által, hogy a világpolitikát addig mozgató fő törésvonal a kezdeti idők geopolitikai helyzetképe alapján megszűnik létezni és ezzel teret nyer az Egyesült Államok és az általa képviselt szabadság eszme és politikai berendezkedés kizárólagossága. Ennek a külpolitikai irányvonalnak az elméleti megalapozását támasztja alá az tudományos következtetés is, miszerint a történelmi fejlődés ezáltal a végéhez érkezett, hiszen a hidegháború lezárultával győzedelmeskedett a gazdasági és politikai liberalizmus, mint a versengő ideológiák legjobbika (Fukuyama, 1992). Fukuyama azon nézete, miszerint a társadalmi fejlődés véget ért egyértelműen hibás. A társadalom eredendően folyamatosan változó szerves egész, melyben a fejlődés fokozatos lépcsőit mindig újonnan felmerülő ütközőpontok és azok feloldásai adják. Tárgyalt esetben az ütközőpont a bipoláris világ ideológiai szembenállása volt, melynek feloldási módja, nevezetesen a geoökonómiai

eszköztár átvezetett a fejlett/fejlődő/elmaradott országok gazdasági értelemben vett ütközéséhez, a hierarchiának mintegy szerveződési alapjaként. Az, hogy átmeneti időre az a struktúra nem eredményezett belátható időn belül reális versenyt – hiszen az USA gazdasági előnye a nemzetközi tér többi államával szemben technológiai váltás nélkül huzamosabb ideig bizonyosan fennmarad – a gazdasági elsőségért, nem jelenti azt, hogy maguk a versenytársak ne léteztek volna, csupán a lemaradásuk tűnt nehezen behozhatónak. A fejlettebb, gazdaságilag erősebb államok és államjellegű entitások képesek anyagi javaik és azok kihelyezése révén befolyásra szert tenni a náluk legalábbis gazdaságilag alacsonyabb szinten lévő más államok felett. A huszadik század utolsó évtizedében a hierarchia csúcsán lévő gazdasági hatalom tehát egyértelműen az USA akinek arcaként Clinton elnök nyíltan beszél a geoökonómiáról, mint a gazdasági úton történő érdekérvényesítés és vele együtt a külpolitikai prioritások megvalósításának fő eszközéről – és mint ilyen, az ő geopolitikai stratégiája és eszköztára határozza meg zenitjének idején a világpolitika alakulását.

Ennek a demokráciát és a gazdasági liberalizmust terjeszteni kívánó külpolitikai koncepciónak az évek során számos példáját láthattuk, szerte a világban. Kelet-Európában a szovjet mintájú diktatórikus államok, melyek a Szovjetunió érdekszférájába tartoztak a hidegháború végén mintegy megdőltek maguktól, inkább kisebb, mint nagyobb véráldozatok árán az ideológiát és módszereket szolgáltató háttérhatalom hiányában. Valamiféle rendezőelvre szükség volt. Adottak voltak a friss demokráciák, melyek nem is minden esetben tekinthettek vissza legalább nemzeti történelmi múltra. Magyarország esetében a trianoni határok adta keretek között egységes nemzeti múltra visszatekintő államként próbálhattunk szerencsét, mint liberális demokrácia, a helyzet azonban nem volt ennyire egyértelmű Ukrajna, vagy Jugoszlávia, illetve utódállamai esetében. Tulajdonképpen egyetlen járható út létezett a térség államainak számára. Mivel jellemzően magas adósságrátájú országokról beszélünk ahol a lakosság életszínvonala és lehetőségei jócskán elmaradtak a Nyugat-európai államokéhoz képest, így az új államoknak aligha lehetett más útja, mint a nyugati liberális demokrácia annak összes biztonságot és fejlődési lehetőséget nyújtó társintézményével együtt (Valutaalap béli tagság, ENSZ tagság, NATO tagság, egyéb integrációs lehetőségek stb.) Az önállóságukat újból visszanyerő, illetve újonnan létrejövő országoknak egyfelől nem volt más lehetőségük, másfelől viszont nem volt valamiféle harmadik utas szándékuk. Tökéletesen alkalmasnak ígérkezett kezdetben a Nyugat és végső eredőként az Egyesült Államok, mint

egyetlen szuperhatalom által preferált modell, a liberális demokrácia és annak részfeladatokat kezelő társintézményei a kialakult állapotok kezelésére, a Kelet-európai nemzetgazdaságok és társadalmak talpra állítására. Ugyanakkor mára már látszanak ennek a fajta univerzalizmusnak a hátulütői is.^{iv}

Létezett-e valaha a vegytiszta unipolaritás?

Az unipolaritás gondolatának megalapozása szintén abban a Francis Fukuyama munkásságában tetten érhető következtetésben keresendő, hogy a hidegháború vége az ideológiák harcának is a végét jelenti. Ez az állítás a nemzetközi politikai erőter szerkezetét illetően megállja a helyét, hiszen az Egyesült Államok zászlóshajó szerepe mellett egyfajta szövetségi hálót épít ki és tart fenn, melynek gerincét az euroatlanti együttműködés adja. Szövetségesei, illetve a fejlettnak mondott világ nagyobbik része közel azonos demokratikus politikai ideológiai álláspontot képvisel. Ugyanakkor utólag egyértelműen kirajzolódik, hogy az unipolárisnak mondott világrend valójában nem teljesen fedi a valóságot, illetve jellege átmeneti.

A Szovjetunió szétesésével Oroszország kvázi nem szűnt meg létezni, mint nagyhatalmi potenciál, csupán a világpolitikában meghatározó befolyása semmisült meg – átmeneti jelleggel. A lehetősége annak, hogy komoly befolyással bírjon a volt szovjet érdekszférát illetően nem szűnt meg, csupán a saját belső gazdasági és politikai összeomlása romjait kellett kezelnie és új identitásképző elemeket találnia a szocializmus és a kommunizmus hívószavai helyett. Oroszország a mai geopolitikai stratégiájának háttérét jelentő építkező gazdaságpolitikát az 1998. évi válság jelentette mélyponttól számítva folytatja. Az ezredforduló idején a váltás politikai szempontból is megtörténik: az addigi együttműködő, az euroatlanti térséggel szemben partneri politikát fojtató Borisz Jelcint az elnöki székben Vlagyimir Putyin váltja. Az ő geopolitikai stratégiája, ahogyan az befolyásának elmúlt 15 évében kiderült – maga Oroszország geopolitikai stratégiája, nevezetesen a gazdasági eszközökkel történő birodalomépítés. Oroszország ütőkártyája az USA-val szembeni nagyhatalmi játszmában hatalmas gáz és kőolajtartaléka, melynek hála ő Európa legnagyobb külső energia ellátója. Geopolitikai szerepe ebben az értelemben tehát óriási, illetve szorosan korrelál Európa energiakitettséggel, ugyanakkor világgazdasági téren nem nevezhető vezető

hatalomnak, mivel gazdasága a fosszilis energiahordozók exportján alapul, így azok világpiaci árával szorosan együtt mozog. A putyini politika legfontosabb feladata az volt, hogy megteremtse Oroszország új identitását az USA szuperhatalma által fémjelzett világban, összefogja a társadalmat és célt adjon, mely napjainkra úgy tűnik megtörtént és a passzionaritás, illetve az orosz nemzeti öntudat felélesztésében testesül meg.

Az unipolaritás átmenetiségét igazolandó, nem elhanyagolható tény, hogy az európai integráció második világháború után formálódó gazdasági vetülete mellett a kilencvenes évekre politikai szerveződés jeleit is mutatja. Megjelenik az a fajta egység gondolat, mely a gazdasági szövetségen túl egyfajta egységes európai politikai érdekérvényesítési szándékot is tükröz, mely a folyamatos bővülés által egy regionális európai erőter kialakulását jelzi. Már 1992-ben a közös kül- és biztonságpolitika – bár még kizárólag kormányközi konszenzusos alapú – megjelenésével láthatóvá válik, hogy a szervezet fejlődésének iránya előbb-utóbb leválk az euroatlanti koncepcióról és saját geopolitikai pozíciót igyekszik szerezni. Ezzel párhuzamosan fennmarad a kérdés, hogy mint euroatlanti térség értelmezhető lesz-e a jövőben az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió kapcsolata. A védelempolitika terén például egyértelműen megmutatkozik a térség két szereplőjének eltérő fejlődési útja. Míg az európai integráció evolúciójának kezdeti szakaszaiban a NATO, mint euroatlanti szervezet tökéletesen megfelelt az európai védelem céljaira is, hiszen a közös ellenség a Szovjetunió volt, illetve a két szervezet tagsága is nagyjából megegyezett, addig a bipoláris világ megszűntével és Kelet-Európa viszonylag szabad, saját döntésen alapuló irányválasztásával az európai integrációs modellnek eltérő fejlődési útja indult meg. Magába integrált egy sor olyan államot, mely számára a NATO tagság és az az által kinyilvánított értékítélet legalábbis egyenlőre biztosan nem alternatíva. A volt szovjet érdekszféra államainak jelentős részével kiegészülő Európai Unió saját geostratégiai irányt igyekszik követni, esetlegesen ezzel szétfeszítve az euroatlanti térség politikai földrajzi kereteit. Ennek a folyamatnak tökéletes leképeződése a biztonság és védelempolitika terén meginduló saját fejlődési irány. Az euroatlanti térség együttműködésének lazulását ellensúlyozandó létezett az a kissingeri elképzelés, mely a jelenleginél jobban szolgálta volna az amerikai érdekeket, miszerint létre kellene hozni egyfajta atlanti irányító tanácsot, mely az USA kormányosi szerepe mellett, az európai térséget, mintegy vele szervesen együtt mozgó elemet rögzíteni hivatott a rendszerben. Leegyszerűsített példával élve: mint egy motor és az oldalkocsija. Ez az

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

elképzelés azonban nem valósult meg, helyesebben mielőtt megvalósulhatott volna, az amerikai geoökonómiai gondolkodás iránya az atlanti térségről áthelyeződött a csendes-óceáni térségre, és annak feltörekvő piacaira (Ferguson, 2010).

A fentiek alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy bár igaz, hogy a kilencvenes évektől kezdve az egyetemesen elfogadott, kívánatos értékrend a demokrácia és a szabadságjogok deklarált tiszteletben tartása és a gazdasági liberalizmus, ugyanakkor téves azt gondolni, hogy ezek az irányelvek képesek egy táborban tartani az őket preferáló államokat és államiság felé tendáló entitásokat. A globális tér szereplői nem állandósulnak egy vezető hatalom és szövetségeseinek struktúrájában, az entitások mind keresik saját politikai és gazdasági érdekérvényesítésük útját, melynek határát az szabja meg, hogy mennyire vannak kiszolgáltatva egymásnak a különféle erőforrások tekintetében, illetve milyen fegyvertényezőkkel tudják megalapozni létüket geopolitikai, illetve geoökonómiai téren. Ilyen értelemben véve unipolaritás vegytiszta formában sosem létezett, az Egyesült Államok szuperhatalmi státusza az államok és állam jellegű entitások belső átalakulásának időszaka, a geopolitikai átrendeződés szükségszerű velejárója, és mint ilyen, átmeneti.

Az unipolaritástól a multipolaritásig

A kilencvenes években tehát az USA hegemoniája mellett az egykori versenytárs, Oroszország belső válságának kezelése és identitásának keresése a jellemző. Ezzel párhuzamosan felgyorsul a századelő nemzetállami nagyhatalmainak gazdasági és politikai integrációja, illetve folyamatosan kiegészül a volt szovjet csatlós államokkal és gazdasági szempontból perifériális európai területekkel jelezve ezzel azt, hogy a térség az egységes piac révén meglévő geoökonómiai jelentősége mellett, geopolitikai pozícióra is igényt tart. Megjelennek továbbá a feltörekvő piacok országai egyelőre egyoldalú, kizárólag gazdasági típusú potenciált felmutatva. Az ő fejlődésük potenciáljának teljes spektruma ekkor még teljes egészében nem mutatkozik meg, ugyanakkor jelzi újabb geopolitikai szereplők felemelkedésének lehetőségét.

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

Az amerikai geopolitikai gondolkodás változásának sarokköve: 2001. szeptember 11.

George W. Bush 2001. januári beiktatásakor annak biztos tudatában veszi át az Amerikai Egyesült Államok irányítását, hogy egy erős, minden tekintetben hiperhatalmi szerepkörben létező államot, a világ vezető hatalmát kormányozhatja. Sem piaci indikátorok, sem világtársadalmi jelek nem utalnak arra, hogy ez a geopolitikai szerepkör belátható időn belül megváltozhat. Ennek az idilli állapotnak és társadalmi békének vet véget az a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett, békeidőben soha nem látott emberáldozatokat követelő cselekmény, mely újra életre hívja a strukturált külpolitikai koncepciót az USA-ban.

Az Egyesült Államok külpolitikai koncepcióját alapjaiban véve ez az esemény nem változtatja meg, **a prioritások és az eszközök tekintetében azonban mélyre ható változások mennek végbe. A demokrácia és az egyetemes szabadság terjesztésének elsődleges mivoltát felváltja a terrorizmus elleni harc primátusa, melyhez minden eszköz megengedett.**

Egy a nemzetközi politikában eddig sosem látott helyzettel néz szembe George W. Bush elnök első adminisztrációja a terrortámadás után. A terrorizmus eddig általában politikai, illetve etnikai alapú volt, jellemzően elszigetelt cselekményekben nyilvánult meg, melyeket egy-egy szervezet lokális és pragmatikus céljainak megvalósítása érdekében magára vállalt. Sosem vallási, civilizációs értelemben manifesztálódott és legfőképpen céljainak nem volt egyetemes értelmezése. Jelen esetben az Egyesült Államokat és a nyugati életformát célozta a támadás, melynek kivitelezése érett, átgondolt, következetes, és mint ilyen, komoly háttérstruktúrát feltételez. A „világ csendőré” az a megrázkódtatás éri, hogy vannak olyan ellenségei, melyek minden gazdasági erő és politikai potenciál és egyáltalán államiság hiányában is képesek komoly, a társadalom biztonságérzetét alapjaiban megrengető bár szimbolikus tetteket végrehajtani. Olyan típusú kihívással szembesül az USA vezetése, melyre nincsen adekvát válasza. A hidegháború végével beköszöntő béke és kollektív biztonságérzet 2001. szeptember 11-ével megszűnik létezni, helyébe bizonytalanság, társadalmi és értékválság lép, újra létre jön egy ellenségkép, mely azonban már sokkal megfoghatatlanabb, alattomosabb fenyegetést jelent, mint a Szovjetunió egykor.

A válságkezelés republikánus módja

A republikánus G. W. Bush adminisztráció teljes mértékben az Egyesült Államok addig fennhangoztatott és a látszatot tekintve ezután is fenntartott elveivel szemben kezdte

meghatározni a terrorizmus elleni harc politikáját, mely a gyakorlatban inkább vélt vagy valós felelősök kézre kerítésének szándékában és kézzel fogható, számon kérhető ellenség keresésében testesült meg. Igyekeztek különféle biztonsági garanciákat illeszteni a védelempolitikai struktúrába, ennek részeként elfogadták az ún. patrióta törvényt, mely szerint terrorizmus vádjával bárkit meghatározatlan ideig lehet fogva tartani bármiféle ügyvédi védelem és vádemelés nélkül. Ez a reakció, mintegy a terrorcselekményre adott válasz a társadalmi és értékválságot inkább elmélyítette, mint felszámolni igyekezett volna. Az amerikai nép, az emberi jogok és elsősorban a szabadságjogok elkötelezett hívei egycsapásra félni kezdtek a felületesen ismert és nehezen körülhatárolható ellenség okozta fenyegetéstől, általános bizalmatlanság övezett mindent és mindenkit, ami a Közel-Kelethez köthető. Félelmükben és gyanakvásuk hatására saját elvi korlátaikat hágták át, a terrorizmus elleni harc primátusának jegyében például a patrióta törvény gyakorlati alkalmazásával mások szabadságát és védelemhez való jogát korlátozták. Felmerül a kérdés, hogy vajon minden esetben jogos-e az alapvető emberi jogok korlátozásának táborát erősítők azon érvelése, miszerint a terrorizmus és az azzal való fenyegetés olyan kockázatot jelent, melyért nem túl nagy ár az emberi jogok időszakos felfüggesztése.

A 2014. december 9-én az amerikai szenátus hírszerzési bizottsága nyilvánosságra hozott egy jelentést, melyben elismerik, hogy a patrióta törvény szabta új módszerek alkalmazásával foglyul ejtett személyeket az emberi jogi normák teljes figyelmen kívül hagyása mellett vallatták. A jelentés pontosan rávilágít az amerikai külpolitika prioritásváltásának lényegére, drasztikusságára, ugyanakkor mutatja azt a fajta meghasonulást, melyet szeptember 11. hozott az amerikai társadalomba. Az nem kérdés, hogy a civil társadalom megóvása mindenek felett álló érdek, ugyanakkor a CIA fogolytáborok léte felveti a kérdést, hogy az ott mindenféle bizonyító eljárás, vádemelés, jogvédelem nélkül fogvatartottak vajon valóban információkkal rendelkeznek esetleges terrorista cselekményekről, illetve veszélyt jelentenek a társadalomra. Mindenki számára ismert tény, hogy még a jogszerű bírósági, illetve büntetőeljárások során is előfordul, hogy a bíróság téves következtetésre jut, és ártatlan embereket rabosítanak a megfelelő jogi védelem ellenére is, vélhetőleg ez az arány drasztikusan rosszabb az eljárás nélkül rabosított személyek esetében.

A jelentésnek nem csupán az emberi jogi oldala jelentékeny. A CIA börtönök léte és leginkább holléte az egyik legfontosabb kérdés. Közismert tény, hogy az Egyesült Államok a Guantanamo-öbölben tart fenn fogolytábor, ugyanakkor a jelentésben a szövetségi állam területén lévő egyéb táborokra is történik utalás. Azonban a bizonyítottan, illetve egyes esetekben feltételezhetően létező európai, illetve az Európai Unió területén lévő fogolytáborok léte az USA szempontjából megosztja a jogsértések keletkeztette felelősség terhét a szövetséges államokkal, másfelől megmutatja a gazdasági eszközökkel történő birodalomépítés és az 'attraction hatás' nyújtotta javak árát. Az egyetlen olyan állam, mely elismerte, hogy helyet és teret nyújtott a CIA illetén tevékenységének Lengyelország. Számára az Egyesült Államok fontos szövetséges, mivel politikai földrajzi szempontból Lengyelország ütközőzóna, gyakorlatilag Németország és Oroszország határán fekszik, és mint ilyen, az euroatlanti érdekszféra és az euroázsiai térség határán fekszik. Az amerikai geopolitika alakítói a NATO berkein belül védelmet nyújtanak Lengyelország számára a permanensen létező Oroszországtól való félelem csitításaként, ezért pedig az együttműködés és az amerikai kérés teljesítése kis árnak tűnik a lengyelek számára.

A Bush adminisztráció effajta kül- és biztonságpolitikai eszköztára egyértelműen rávilágít a terrorizmus elleni küzdelem primátusára a külpolitikai prioritások terén. A prioritásváltás első konkrét gyakorlati leképeződése a patrióta törvény jogerőre emelkedése.

Az Egyesült Államok és a Közel-Kelet változó viszonya

Az USA Közel-Kelet stratégiájában is jelentős változások mutatkoztak. Az addigi barátságos viszonyra való törekvés helyett – mely azt volt hivatott szolgálni, hogy folyamatosan, megbízható forrásból ki tudják elégíteni az Egyesült Államok kőolajszükségleteit – bizalmatlanság és gyanakvás vált általánossá. A korábbi megbízható kereskedelmi partnernek tekintett Perzsa-öböl béli államok egyszersmind megbízhatatlan, gyanakvásra okot adó arab államokká váltak, melyek berendezkedése és világlátása amerikai szemmel aligha érthető. Bush elnök retorikájában is tetten érhető a változás, illetve előre vetíthető az Irak és Szaddam Husszein rendszere elleni offenzíva. Ebben a végül 2003. március 20-án, nemzetközi felhatalmazás nélkül bekövetkezett eseményben jól tükröződik az Egyesült Államok és a Közel-Kelet változó viszonya. Amíg a status quo és az amerikai érdekek érvényesülni látszottak a térségben, addig az USA nem avatkozott a konfliktusokba a számára szükségesnél mélyebben. Ékes példája ennek Kuvait Irak általi lerohanása. Szaddam Husszein már ekkor is

elnyomó rezsimeket tartott fenn, ennek ellenére hatalmát megtarthatta amennyiben visszavonult Irak határai mögé. Azonban amint 2001 szeptembere után az USA bizonyos arab államok támogatását – mint például Irakét – sejtette az al-Kaida és ezzel az amerikai társadalom és létforma elleni támadás mögött, el kívánta távolítani a diktátort a hatalomból szükségeltessen ehhez bármilyen eszköz. Ennek ideológiai alapját az a Bush elnök nevével fémjelzett doktrína jelentette, melynek értelmében az Egyesült Államok jogszerűnek tekinti más államok belügyeibe való beavatkozást, amennyiben az adott állam terrorista cselekmények, illetve szervezeteket támogat.

A fentebb levezetett eseménysorból világosan látszik, hogy a nemzetközi politikai térben a viszonyok megváltoztak. A viszonylagos béke és átrendeződés tíz esztendő után új típusú kihívásokkal került szembe az Egyesült Államok: egy kevésbé ideológiai vagy politikai, annál inkább civilizációs, kulturális alapokon nyugvó törésvonal mentén szerveződő szélsőséges csoport kelt olyan mértékű zavart a nemzetközi térben, mely alapjaiban szabja át az USA külpolitikáját és cselekedeteinek erkölcsi és értékrendszerét. A retorikai síkon még mindig meglévő demokrácia és szabadságeszmény helyét a gyakorlatban átveszi a reálpolitika védelmi aspektusa tekintet nélkül szabadságjogokra vagy állami szuverenitásra.

A *casus belli* kvázi érvénytelensége, az, hogy nem találtak tömegpusztító fegyvereket a nemzetközi felhatalmazás nélkül indított offenzíva során és az elhúzódó, abszolút nem hatékony iraki jelenlét kivívta mind a nemzetközi közösség, mind pedig az Egyesült Államok társadalmának ellenérzését.

Hiába való volt az a szándék, hogy katonai beavatkozás révén teremtsen az Egyesült Államok Irakban egy a nemzetközi terrorizmust biztosan nem támogató szövetséges rendszert, mely hatékonyan tartja kordában a területén működő szervezeteket és gondoskodik róla, hogy terrorista csoportok ne alakíthassanak ki bázisokat. A rendkívüli mértékű ráfordítások és katonai jelenlét mellett sem sikerült stabil demokratikus kormányzatot meghonosítani, ehelyett átláthatatlan, kusza viszonyokat és instabil, kiszámíthatatlan politikai rendszert eredményezett az amerikai beavatkozás. Szaddam Husszeint ugyan megbuktatták, azonban az ő elnyomó rezsime biztosított egyfajta kegyetlen és igazságtalan, de rendszert és infrastrukturális keretet, addig az őt követő időszakban nem sikerült sem demokratikus, sem

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

diktatórikus, sem egyéb hatékony integráns irányítást létrehozni. Visszas módon ez által még inkább teret nyerhettek és nyerhetnek a térségben szélsőséges csoportok.

Ez a sikertelenség az egyik jele annak, hogy az Egyesült Államok hatalma túlhaladta zenitjét és már képtelen az 1990-es évek gyakorlatához hasonlóan a világ bármely pontján érdekeit szinte azonnal érvényesíteni.

A 2008-as gazdasági válság hatása az USA külpolitikájára

Az Egyesült Államokat a külső hatásoktól független, belső gazdasági megrázkódtatás is érte az évtized második felében. A clintoni éra gazdasági konjunktúrával jelzett időszaka túlhaladta önmagát és a kipukkadó ingatlanbuborék révén hitelválsághoz, majd pénzügyi és 1929 óta nem látott gazdasági világválsághoz vezetett.

Az amerikai társadalom ez által nem csupán az évtized elején elszenvedett sokk okozta bizalmi válságtól szenvedett, hanem gazdasági téren is komoly visszaesést tapasztalt, mely az emberek mindennapjaira is komoly hatást gyakorolt. Hármass hatás érvényesült: a társadalom saját bőrén érezte a gazdaság visszaesését, ugyanakkor a kormányzatuk Irakban és Afganisztánban, számukra nem világos célok érdekében harcolt, költött dollár százmilliókat és veszejtett el amerikai életet. Mindennek következtében kibontakozott egyfajta társadalmi igény arra nézvést, hogy a kormányzat tekintsen az állam határain belülre, az erőforrásait igyekezzen a tengerentúlon tartani, vonja ki a Közel-Keletről az ott állomásozó amerikai csapatokat. Kialakult egyfajta a vietnami háború idején tapasztalható hasonló társadalmi nyomás, melyet nem hagyhatott figyelmen kívül a politikai elit és a soron következő elnöki adminisztráció.

Az Egyesült Államok geopolitikai szerepe 2009-től napjainkig

Az Obama adminisztráció külpolitikai prioritásai

A fent leírt újonnan jelentkező társadalmi igényeknek maximálisan igyekezett megfelelni a soron következő elnöki adminisztráció. Obama elnök geopolitikai világlátása az őt megelőző republikánus adminisztrációéhoz képest homlokegyenest más volt.

Eszközeit tekintve ötvözte a Clinton éra idején tapasztalható geoökonómiai szempontokat, a pénz geopolitikáját, és egyfajta demonstratív, idealisztikus szemléletmódot, mely által

megteremtődött annak a lehetősége, hogy helyreállítsa az Egyesült Államoknak az öt megelőző republikánus kormányzat ideje alatt megtépázódott arculatát. Ez a stratégia az, ami meghatározza Obama elnök első ciklusának külpolitikai irányvonalát és ez az, amit „*smart power*” néven illetünk. Az amerikai külpolitika elsődleges célja ebben az időben az, hogy a Bush elnök által preferált *hard power* eszközök, az erő alkalmazása akár preventív célból is, a nehezen védhető emberi jogi visszaélések egyértelműen háttérbe szoruljanak. Érzékeltetni kívánták, hogy az Obama adminisztráció amennyire csak lehet elhatárolódik az öt megelőző kormányzat ellenszenvet kiváltó és végeredményben sikertelen, agresszív külpolitikájától. Az Egyesült Államok alapvetően elérendő külpolitikai céljai és azok hierarchikus sorrendje sem változott meg, még mindig a terrorizmus elleni harc állt az első helyen. Csupán a végrehajtás eszköze módosult: az egyszemélyes erőpolitika helyett egy nemzetközi egyetértésen és partnerségi együttműködésen alapuló geopolitikai koncepciót igyekeznek követni. Ez utóbbit a nemzetközi közvélemény is érzékeli és üdvözlí is a kezdetektől, ennek ékes példája, hogy Barack Obama számára mintegy megelőlegezték a Nobel-békedíjat. Ennek háttere kettős. Egyrészt az Obama adminisztráció már világosan érzékeli azt, amit a Bush kormányzat az iraki offenzíva megindításakor még egyáltalán nem, nevezetesen hogy az Egyesült Államok többé már nem képes kizárólag önmaga, a nemzetközi közösség legalább elvi egyetértése nélkül rövid időn belül például a globális terrorizmus jelenségének véget vetni. Másrészt látni kell, hogy a két elnöki adminisztráció a külpolitikai tevékenységet rendkívül eltérő módon súlyozza. Míg a Bush kormányzat ideje alatt a terrorizmus elleni fellépés nem csupán a külpolitikai stratégia csúcsán állt, de az egész nemzetstratégiát erre építették, mellette elhanyagoltnak hatott számos jelentékeny belpolitikai kérdés, addig az első Obama adminisztráció fő fókusz a belpolitika: a gazdaság újra megerősítése, a társadalom jóléti értelemben vett biztonságérzetének újjáélesztése. Részben ennek a belpolitikai erőközpontosításnak az eszköze volt a külpolitikai módszerváltás is. A *soft power* és a *smart power* olcsóbb, mint a *hard power*. A világnak minél kevesebb területén kell valós, komoly katonai erővel jelen lenni az Egyesült Államoknak és a geopolitikai szempontból neuralgikus helyeken minél több helyütt szövetséges államok illetve bábkormányok tartják ellenőrzésük alatt az eseményeket, mint az USA kinyújtott karja, annál több erőforrást és figyelmet tudnak a hátszág megerősítésére fordítani. Ez a kormányzati szándék egybecseng a választói akarattal, miszerint az USA forduljon befelé, elsődlegesen törődjön a gazdasági válság okozta

belső problémák megoldásával és ne távoli helyszíneken avatkozzon be az amerikai átlagember szemével érdektelennek tűnő konfliktusokba.

Ugyanakkor a külpolitika újraprogramozása és a belpolitikai erősítés bizonyos pontokon összeér. Fentebb részletesen kifejtettük, hogy hogyan változott a Közel-Kelet amerikai megítélése a 2001-es terrorcselekmények után. Ugyanakkor még mindig ebből a térségből érkezett az Egyesült Államok kőolajimportjának legjelentősebb része, hiszen a hazai kitermelés nem fedezte a folyamatosan növekvő szükségleteket. Egy megbízhatatlannak titulált térségnek való kitettség ugyanakkor komoly nemzetbiztonsági kockázatokat rejt magában. Így tehát az amerikai geoökonómiai stratégiák keresni kezdték a közel-keleti energiahordozó import kiváltásának lehetőségeit. Ennek egyik kézenfekvő eszköze volt egyéb, olyan amerikai érdekszférához kapcsolódó államok keresése, melyek jelentős tartalékokkal rendelkeztek energiahordozók terén, illetve hosszabb távon olyan technológiai ágazatokba való kutatás-fejlesztési beruházások, melyek a hazai területeken lévő, nehezebben kitermelhető energiahordozók gazdaságos felszínre hozatalához hozzájárultak. Ennek a politikának köszönhető például, hogy az Egyesült Államok komoly technológiával rendelkezik a palagáz kitermeléséhez, illetve cseppfolyósított gáz szállításához, a szükséges infrastruktúra megteremtéséhez.

Barack Obama külpolitikájának gyakorlati leképeződése és eredményei

A fentiekben leírt eszközökkel és módszertan alapján 2009-től fogva megindul a külpolitikának egy visszahúzódóbb iránya, izolacionizmusra való törekvés. A külpolitika az elnöki adminisztráció prioritási rendjében a belpolitikai sík, illetve a belső politikai konszolidáció mögé szorul vissza. Ez egyértelműen megnyilvánul az Irakból való deklarált kivonulási szándékban, illetve annak gyors ütemű végrehajtásában, továbbá az Afganisztánban állomásozó amerikai csapatok létszámának csökkentésében.

Amerika reálpolitikai érdekei és a valóságban követett gyakorlat éles ellentétben áll Obama elnök retorikájában megjelenő idealisztikus szemléletmóddal. A demokráciáról, emberi jogokról és támogató hozzáállásról szóló kommunikáció ugyanakkor termékeny talajra talált a Közel-Kelet azon diktatórikus berendezkedésű arab országainak körében, ahol nem rendelkeztek kellő rálátással arra, hogy az Egyesült Államok reálpolitikai érdekei mit kívánnak meg. Az „arab tavasz” létrejöttéhez alapvetően hozzájárult a nyugati támogatottság

érzése, azok a Barack Obama által elnökjelöltként és elnökként hangoztatott frázisok, hogy az Egyesült Államok legalábbis elvi támogatója annak, hogy ezekben az államokban is demokratikus eszmék és az emberi jogok betartása mellett élhessenek a társadalmak.

A Közel-keleti kivonulás után hátrahagyott gyenge, nyugatbarát, a rend és az állami berendezkedés fenntartására képtelen iraki kormányzat és az „arab tavasz” nyomán megdöntött vezetőség, demoralizált és végül gyakorlatilag magukra hagyott államok talán sosem látott káoszba süllyedtek, ezzel felhívva a figyelmet arra a fontos tényre, hogy az amerikai demokráciaexport komoly korlátjához érkezett azzal, hogy képtelen saját struktúráját hatékonyan meghonosítani a nem angolszász, illetve kontinentális típusú iszlám társadalmakban.

A demokráciaexport érvényesítése ezeken a területeken a geoökonómia eszközével sem lehetséges. Ez az a térség, ahol a pénz, illetve a befektetés önmagában kevés az érdekérvényesítéshez. A Közel-Kelet népe alapvetően más civilizációs struktúrában létezik, mint az angolszász kultúra, vagy akár az ázsiai kultúrák. A legerősebb identitásképző a vallás, de mivel önmagában az sem egységes, homogén közösséget nem tart össze. Ilyen formán a közösségek megtartó ereje a *passzionaritás*nak egyfajta iszlám talajban gyökeredző változata, melyet nem tud megérinteni sem a pénz geopolitikája, sem pedig valamiféle javakat eredményező nagyhatalmi vonzás „*attraction hatás*”, sőt utóbbi inkább taszítja a térség társadalmait. Ez a taszítás, illetve ellenreakció leginkább a társadalom szélsőségesen iszlamista rétegeinek körében érvényesül. Ez érhető tetten úgy a 2001-es terrorcselekményekben, mind pedig napjainkban, az Iszlám Állam és a hozzá köthető szélsőséges iszlamista szervezetek cselekményeiben. A szeptember 11-i terrortámadás egyfajta univerzális támadás volt az amerikai életeszmény és annak minden sajátossága ellen megtestesítve ezzel egyfajta újtípusú terrorizmust. Geopolitikai értelmezésben pedig az Egyesült Államok kifejezetten szövetségi struktúrát képző technikáját, illetve demokráciát terjesztő eszközét érte támadás: kiderült, hogy az életeszmény és jólét, az amerikai kultúra, amit elméletben követni kell és érdemes, van aki szerint nem csak nem üdvöztető, de kifejezetten káros. Ugyanez képeződik le az Iszlám Állam, és hozzá hasonló napjainkban tevékenykedő csoportok cselekményeiben is.

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

A demokráciaexport egyértelmű korlátján kívül a napjainkban folyó Közel-keleti események másra is rávilágítanak. Az Egyesült Államok által gyakorlatilag magára hagyott, felekezeti törésvonalak által tagolt térségekben sokhelyütt iszlám szélsőséges csoportok vették át az irányítást, melyek közül mind anyagi lehetőségei, mind brutalitása révén kiemelkedett az Iszlám Állam, melynek cselekedetei már elérték az Egyesült Államok és a nemzetközi közösség ingerküszöbét. Mindez arra a tényre világított rá, hogy abban a még mindig unipolárisnak hitt világrendben, melyben az USA szuperhatalmi státusza megkérdőjelezhetetlen, egyszerűen nem teheti meg, hogy nem tekinti elsődleges prioritásnak a geostratégiai fontosságú területek befolyás alatt tartását – még ha ennek feladására társadalmi nyomás és belső gazdasági problémák kényszerítik is – mert az azonnal saját maga számára geopolitikai visszaszorulást, mások számára pedig előre törést jelent. Ennek a legfőbb veszélye a globalizált világra nézve az, hogy nem feltétlenül hagyományos értelemben vett államok élnek a lehetőséggel és igyekeznek érdekszférájukat kiterjeszteni, hanem - mint például az Iszlám Állam esetében – mindenféle társadalmi normán és nemzetközi jogi kereten kívül eső egyéb entitások nyernek teret szélsőséges ideológiájuk megvalósítására.

Az második Obama elnökség fókuszának változása: belpolitikától a külpolitika irányába

Ahogy az fentebb részletesen kifejtésre került Barack Obama első elnöki ciklusa a belpolitikai erősítés jegyében telt. Ennek eredői a pénzügyi és gazdasági válság hatása a szövetségi államra, illetve a részben ennek következtében létre jövő társadalmi nyomás a külső katonai akciók befejezésére. Emellé a két tényező mellé társul még a belső energiabiztonság megerősítése is, mely a megbízhatatlannak ítélt Közel-Keletről importált energiahordozók saját kitermelés általi kiváltását jelentette. Ez egyelőre teljes egészében nem történt meg, de az a fajta technológiai fejlődés, mely az elmúlt évtizedben jellemezte az amerikai gazdaságot a teljes kiváltás lehetőségével kecsegtet. Obama elnök első megválasztását megelőzően nagyok voltak a várakozások vele szemben, hiszen retorikájából arra lehetett következtetni, hogy a környezetvédelmet legalábbis elődeinél komolyabban támogatja és elnöki programjának részévé teszi. Elnökjelöltként közölt nézetei alapján az sem tűnt elképzelhetetlennek, hogy ő lesz az, – mint a világ vezető hatalmának első embere - aki

legalábbis megpróbálja átvezetni a globális piacokat a kőolaj utáni korszakba. Ezzel szemben első elnöki időszakában a reálpolitika talaján maradván a belső piacok erősítése jegyében engedélyezte a palagáz és palaolaj kitermelését egy – a környezetvédők által - meglehetősen vitatott technológia, a rétegrepesztés alkalmazásával.

A palagáz és palaolaj kitermelésének engedélyezése kettős célt szolgálhat. Amíg ezen energiahordozók exportját nem liberalizálja az amerikai törvényhozás, addig kifejezetten a belső gazdaság erősítését szolgálja. A többlet energia, ha külföldre törvényileg szabályozott módon szabadon el nem adható, olcsóbb energiát eredményez a hazai termelőegységek számára még akkor is, ha maga a technológia alapvetően drágább, mint a hagyományos módon kitermelt energiahordozók esetében. A belpolitikai fókuszú kormányzat időszakára ez az energiapolitika jellemző. A 2014-es évben meginduló – egyelőre szűkkörű - energiapiaci liberalizáció új eszközt ad az újból a külpolitika, illetve a geopolitika felé forduló kormányzat kezébe.

A geopolitika, természetéből adódóan az egyes államok illetve együttműködő térségek érdekérvényesítési képességeit legnagyobb mértékben az adja meg, hogy mennyire függenek egymástól, illetve bizonyos ellátási tényezők terén mennyire vannak egymásnak kiszolgáltatva. Jelen esetben az Európa, illetve az Európai Unió, mint geopolitikai szereplő kockázati tényezője az orosz energiahordozóktól való függés. Ezt jól érzékeli az USA kormányzata is. A belpolitikai fókuszú kormányzati stratégia visszaszorulását és a külpolitika, mint geopolitika jelentőségének növekedését jelzi, hogy a 2014-es év folyamán egyre bővülő teret enged az amerikai vezetés az ún. cseppfolyósított gáz (LNG), illetve a hazai kőolaj exportjának. Az amerikai gáz Európába történő eladásának lehetősége új fejezetet nyitna az öreg kontinens energiabiztonságának történetében, nevezetesen Oroszországot versenyhelyzetbe kényszeríthetné megjelenő lehetséges gázbeszállítók jelenléte, de legalábbis megszüntetné annak az energiahordozók révén meglévő nyomásgyakorló potenciálját.

Jellemzően ennek a geopolitikai játszmának leképeződése a mai magyar külügyi orientációt érő számos kül- és belföldi kritika. Az ütközőtérség Kelet- és Közép-Európa, ezen belül is leginkább azok az államok, melyek a Gazprom orosz gázipari vállalat legnagyobb vásárlói közé tartoznak. Ezek közül Németország helyzete az Északi Áramlat gázvezeték révén megoldott. Ez a vezeték rekord gyorsasággal épült és készült el 2011 novemberére. A

Barents-tenger központi részén található Sztokman mezőből származó gázt szállítja közvetlenül a Németországba. Így tehát mára már a német állam számára maximum csupán előny, ha az USA-ból származó gáz képes árversenyre kényszeríteni az orosz vállalatot. Ugyanakkor a többi érintett térség béli állam (Olaszország, Magyarország, Románia, Bulgária) jelen pillanatban nem csupán az orosz monopolhelyzetnek van kiszolgáltatva, hanem annak a ténynek is, hogy az egyetlen szóba jöhető ellátási útvonal a szétcsúszóban lévő, polgárháborúba süllyedő Ukrajnán vezet át. Ennek ellensúlyozására kézen fekvő alternatíva lehetett volna a meghiusult Déli Áramlak gázvezeték, illetve az amerikaiak által preferált cseppfolyósított gáz beszállítás. Ehhez azonban óriási beruházási igénnyel megvalósuló cseppfolyósított gázdokkolók építésére volna szükség a térségben. Erre legalkalmasabbnak az Adriai-tenger partvidéke tűnik, mivel ott adottak a gáz továbbszállításának infrastrukturális feltételei is. Ezen a ponton újra meg kell említenünk magyar vonatkozásokat is, hiszen a horvátországi INA olajvállalat érdekeltségébe tartozna bármiféle gázdokkoló építése az ország tengerpartján, melynek menedzsmentjogait jelenleg a MOL Magyar Olaj és Gázipari Nyrt és a benne többségi tulajdonnal bíró Magyar Állam gyakorolja. Kulcsfontosságú kérdés hogy épít-e valaki, és ha igen, akkor ki cseppfolyósított gázdokkolót a térségbe. Ha a MOL Nyrt. INA horvát energiaipari vállalatban meglévő részesedését orosz érdekeltségű cégnek adja el, akkor nagy valószínűséggel a gázdokkoló nem kerül megépítésre, illetve ha mégis, akkor olyan koncessziós jogokkal, melyek mellett nem érné meg amerikai gázt ezen keresztül Európába szállítani.

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy Közép-, és legfőképp Délkelet-Európa energiaellátása az Egyesült Államok és a putyini Oroszország geopolitikai versengésének egyik kiemelkedő területe. Ugyanakkor napjaink gazdasági helyzetképe alapján előfordulhat, hogy a kialakult taktikai játszmát harmadik fél dönti el. Szaúd-Arábia, mint az OPEC tagállamok ügydöntő tagja nem hajlandó csökkenteni az kőolaj kitermelésének volumenét ezzel megállítva a 2014 nyara óta tapasztalható áresést. Nem titkolt célja ezen tevékenységével, hogy megtörje a technológia és pénzigényes kitermelést folytató államok törekvését a kőolajexport piacából való részesedésszerzésre. Mivel a kőolaj és a gáz világpiaci ára szorosan függnek egymástól, így ez véget vethet a technológia-igényes kitermelés és szállítás versenyképességeinek, illetve az egyoldalú, energiahordozók exportjától függő orosz gazdaság és vele korreláló geopolitika térnyerésének.

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

Az amerikai külpolitika újrastrukturálódásának egy ennél is szembetűnőbb jele az újbóli komoly szerepvállalás a Közel-keleti térségben. Az Iszlám Állam térnyerésének és méginkább kirívóan Amerika ellenes demonstratív akcióinak fényében az Obama adminisztráció nem engedhette meg magának az izolacionista politika folytatását. Az Iszlám Állam és a hozzá hasonló terrrorszervezeteknek – mint például a Boko Haram - a saját szemszögükből sikeresnek mondható akciói, melyek megütötték a nemzetközi közvélemény ingerküszöbét azt bizonyítják, hogy az USA befelé orientálódó politikai iránya olyan globális folyamatoknak és teret nyerő államoknak, illetve állam jellegű entitásoknak nyitott teret, melyek komolyan fenyegetik a meglévő status quo-t, illetve nemzetközi békét és biztonságot. Ilyen formán a Barack Obama által elnyert Nobel Békédíj félő, hogy nemhogy nem váltja valóra a mögötte rejlő várakozásokat, de visszajára is fordul.

A geopolitikai ütközötérségekre és geostratégiai forrópontokra vetett kevesebb amerikai figyelem olyan visszafordíthatatlan folyamatokat indított el, melyek elvezetnek az Egyesült Államok geopolitikai szuperhatalmának hanyatlásához. Az USA deklaráltan vállalt fel olyan felelősséget például a Közel-Kelet tekintetében, melyet rövid idő alatt, saját aktuálpolitikai érdekeinek fényében, következmények nélkül nem háríthat el magáról. Barack Obama második elnöki ciklusa úgy tűnik érzékelte ezt az egyelőre – mint az USA, mind pedig a nemzetközi közösség – számára beláthatatlan következményekkel járó hibát. Nem mérte fel kellőképpen, hogy a pillanatnyi reálpolitikai érdek követése hosszabb távon nagyon hátrányokkal jár, mint akár a struktúra érintetlensége. Ennek fényében a második elnökségi ciklus a geopolitikai szuperhatalmi státusz visszaszerzését, illetve megtartását célozza, a kérdés pedig csupán az, hogy a felelősséget levetkőző geopolitikai irányvonal behozhatatlan hátrányt okozott, vagy sem. Az Egyesült Államok külpolitikájának magára találását jelzi a Közel-Keleten történő újbóli strukturált szerepvállalás, illetve az európai energiaszektorba történő becsatlakozási kísérlet a politikai eszköztár immáron teljes palettájával, a „*smart power*” politikájának feladása, illetve meghaladása révén.

Az Egyesült Államok geopolitikai környezete napjainkban

Az Egyesült Államok fentiekben részletesen bemutatott geopolitikai stratégiáján és saját szerepének megítélésén kívül a globális világ más szereplőinek önmeghatározása és

geostratégiai céljai is befolyásolják az USA nemzetközi politikában elfoglalt szerepét. Észre kell vennünk, hogy a hidegháború végével kialakult unipoláris világrend az ezredfordulóra megváltozni látszik. Bár az Euro-atlanti erőter és a kilencvenes években még a NATO védőernyője alatt,^v de létrejön az Európai Unió, mint a gazdasági integrációt meghaladó önálló entitás, mely tagadhatatlanul komoly geopolitikai tényező. Egységes zárt piaca van, melynek létszáma meghaladja az ötszázmillió főt. Óriási összegeket fektet a kutatási és fejlesztési szektorba. És bár még gyermekcipőben jár a közös kül- és biztonságpolitika, azonban ha a tagállamok képesek lesznek megegyezni egyfajta gyors és hatékony döntéshozatali folyamatban a geostratégiai szerep hatványozottan felértékelődik. Ugyanez jellemzi a védelempolitika területét is. Az Európai Unió bővülésével és nemzetközi szerepének változásával gyakorlatilag kinőtte a NATO, mint védelemi egység kereteit, a két szervezet tagállamai nem fedik egymást szorosan, illetve az alapvetően az Egyesült Államok prioritásait képviselő védelmi szervezet helyett felmerült az igény az EU keretein belül létrejövő, saját védelmi struktúrára, szakpolitikára.^{vi}

Oroszországot illetően minden jel arra utal, hogy Putyin elnök a hagyományos orosz tekintélyelvű politikát követve igyekszik helyre állítani a Szovjetunió érdekszférájába tartozó tagállamok újbóli gazdasági egységét. Ennek kemény erőpolitikai példája a katonai intervenció kísérte beavatkozások először 2008-ban Grúziában, majd a Krím-félsziget annexiója és végül a Kelet-Ukrajna térségében nagy valószínűséggel szintén orosz katonai erővel támogatott kvázi polgárháború. A volt szovjet érdekszféra Kínával történő kiegészítése a végső cél, mely révén létrejöhetne a mai orosz geopolitika végső célja, Eurázsia, mint az euroatlanti erőter erejét és lehetőségeit meghaladó gazdasági és társadalmi tér. Az Egyesült Államok külpolitikai stratégiájának szintén komoly, a szuperhatalmi státusz megkérdőjeleződéséhez vezető hibája, hogy bár észlelték az orosz külpolitikai irány változását, de nem reagáltak rá kellő mértékben és kellő időben, az érdekelteket hidegzuhanyként érte a hír, hogy Oroszország a status quo felrúgásával kísérletezik, feszegeti határait.

A több erőközpontú geopolitika fontos és újonnan belépő résztvevője még felemelkedőben lévő, óriási gazdasági és társadalmi potenciállal bíró ázsiai térség melyet a clintoni éra idejében még szűken értelmezve feltörekvő piacok néven illettünk különös

tekintettel Indiára és Kínára. A külföldi kínai működő tőke befektetések alapján az látszik, hogy Kína valutatartaléka lehet a világon az egyik legmagasabb. Az energiaszektor esetében Kína mindenhová befektet, ahol erre lehetősége nyílik. Ezen túlmenően a világ egyik elsőszámú hitelezőjeként tartják számon. Az Egyesült Államok külföldi tulajdonban lévő nemzetközi összehasonlításban is óriási államadósság állományának 22,9%-át birtokolja Kína, 20.8%-át pedig Japán.^{vii}

Konklúzió

A fentiek alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy a bipoláris világrend végével az Egyesült Államok szuperhatalmi státuszt nyert, melyhez olyan külpolitikai prioritást és önmeghatározást választott (a „világ csendőre”, a demokratikus eszmék és az emberi jogi normák terjesztője „soft power”, de ha kell „hard power” eszközökkel), mely által komoly felelősséget vállalt magára. Ezt a felelősséget nem viselte megfelelően, olyan kötelezettségei lettek, melyeknek a gazdasági válság és saját felmerülő belső problémái miatt nem tett eleget. Ez és az Egyesült Államok geostratégiájától függetlenül önálló geopolitikai koncepciót építő és követő államok és térségek működése, felemelkedése elvezetett minket az ezredforduló után egy sokszereplős nagyhatalmi struktúrához, ahol az Egyesült Államok vitathatatlan előnyei mellett – hiperhatalmi státuszát elveszítve - újra versenyhelyzetben találja magát, mivel az amerikai külügyi koncepció megkésve reagál a feltörekvő geopolitikai szereplők gazdasági és politikai erőter építési törekvéseire. Ennek pedig reálpolitikai megvalósulásai súlyos következményekkel járnak, elég, ha csak Ukrajnára, mint geostratégiai ütközőpontra tekintünk, vagy a Közel-Kelet térségére, ahol az amerikai beavatkozás nem érte el eredendő célját, megnyugtató rendezés nélkül távozott, egy a világ biztonságát és békéjét veszélyeztető gócot hagyva maga után. Az aktuálpolitikai elemzésekből és híradásokból az derül ki, hogy mint egy hirtelen felismerve a fentebb részletezett befelé fordulás hibáját Obama elnök második ciklusának külpolitikai koncepciója vélhetőleg az elveszített pozíciók visszaszerzésére irányuló külpolitikai törekvéssel írható le. Kérdés, hogy az USA elengedhetetlenül szükséges új külpolitikai stratégiája mennyire lesz strukturált és hatékony.

Az Egyesült Államok külpolitikai prioritásainak változása a bipoláris világrend végétől napjainkig

MLH124

Felhasznált irodalom:

- http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/07/03/have_we_hit_peak_america (Hozzáférés ideje: 2014. november 10.)
- *Obama elnök kairói beszéde (2009.06.04.); Obama, mint elnökjelölt berlini beszéde (2008.08.24.)*
- http://hvg.hu/vilag/20100901_obama_iraki_kivonulas
- <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/special/world/islamic-state-tracker/> (Hozzáférés ideje: 2014. november 10.)
- <http://www.sueddeutsche.de/politik/strategie-gegen-den-is-der-alte-fehler-der-usa-1.2211855> (Hozzáférés ideje: 2014. november 11.)
- *Molnár Éva, Vasas-Kokics Mária: Az Európai Unió, mint geopolitikai tényező*
- *MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Kihívások, 206.sz., 2013. december, Hegedűs Zsuzsanna: Az Amerikai Egyesült Államok adósságválsága és okai 5-6. o.*
- *Kissinger, Henry (2005): Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Budapest, PANEMEX*
- *Fukuyama, Francis (1992): A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa Könyvkiadó 2014*
- http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/19825/what_chimerica_hath_wrought.html (Hozzáférés ideje: 2014. december 27.)
- *Kennedy, Paul (1992): Nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó*

ⁱ Jelen tanulmány feltételezi, hogy a geopolitika terminus definíciója egy az emberiség társadalmi szerveződéseinek kezdetektől létező egymás közti interakcióit és azok strukturálódását vizsgáló diszciplína.

ⁱⁱ Megjegyzendő, hogy a hidegháború végén már nem csupán az Egyesült Államok és a Szovjetunió által meghatározott rendszerről beszélhetünk. Ugyan még csak a tervezőasztalon, de már létezik az európai integrációnak nem csupán gazdasági, de politikai vetülete is mely meghaladja a század közepét meghatározó kéthatalmi struktúrát, melyben minden más önálló állam valamelyik érdekszférához csatlakozik.

ⁱⁱⁱ Megjegyzendő, hogy a geoökonómiai módszerek csupán a két világháború súlyos tapasztalatai nyomán, illetve a Szovjetunió esetében a passzionaritás teljes hiánya mellett vezethettek eredményre

^{iv} Lásd az ukrán válság társadalmi vetületét: egy mesterségesen összeállított állam nemzetiiségi törésvonalaktól szabdalt, alapvetően tekintélyelvű társadalma, melynek nagy hányada él mélyen az összeurópai életszínvonal alatt kényszerül választani – geostratégiai jelentőségű elhelyezkedése okán – a nyugati (értsd: az Egyesült Államok és Nyugat-Európa által meghatározott konszenzusos-bürokratikus) irány és keleti új orosz, tekintélyelvű orientációs lehetőségek közül.

^v A NATO szerepe ebben a kontextusban azért fontos, mert az európai integrációnak ebben a szakaszában a védelempolitikai együttműködés gyakorlatilag jelentéktelen. A kilencvenes években az EGK tagállamok többsége NATO tag is egyben, az integráció az USA szoros szövetségében növekszik, így komolyan nem merül fel az igény önálló védelempolitikára és haderőre.

^{vi} Részletesebben lásd: Molnár Éva, Vasas-Kokics Mária: Az Európai Unió, mint geopolitikai tényező

^{vii} MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Kihívások, 206.sz., 2013. december, Hegedűs Zsuzsanna: Az Amerikai Egyesült Államok adósságválsága és okai 5-6. o.